

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

Διευθυντής: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1941

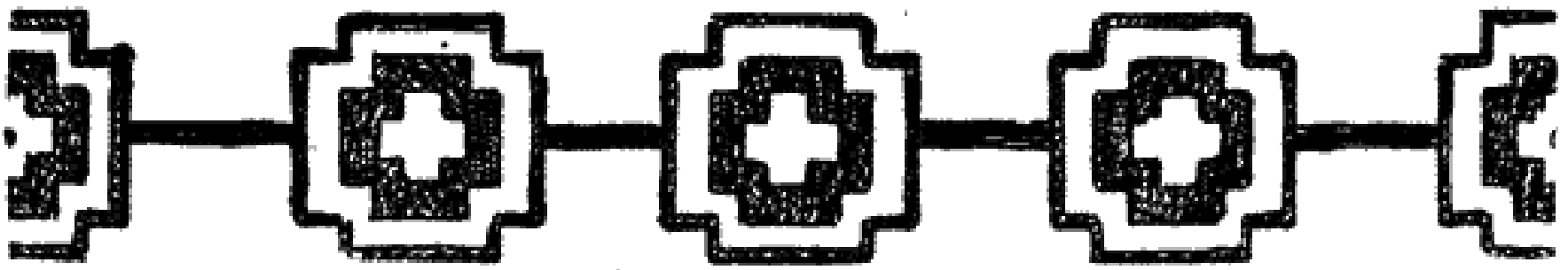
ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46

ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Α. ΤΗΣ Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΒΙΩΜΑ ΤΟΥ ΡΙΛΚΕ

Ὁ Ράινερ Μαρία Ρίλκε, ὁ τὸ 1926 ἀποθανὼν μεγάλος ποιητὴς τῶν χρόνων μας, εἶναι μίᾱ ἀπὸ τὰς μᾶλλον χαρακτηριστικὰς φυσιογνωμίας τῆς ἐποχῆς μας. Εἶναι ἐρμηνευτὴς τῆς ἀνησυχίας, τῆς ζητήσεως καὶ τῆς νοσταλγίας τῆς κατὰ τρόπον ἰδιότυπον, ὅστις ἀπορρέει ἐκ τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὸν ποιητὴν τοῦτον ψυχικῆς ὕφης. Ὅστις ἀποπειράται νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὸν καὶ τὸ ἔργον του, εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ τὴν ψυχικὴν αὐτὴν ὕφην καὶ νὰ ἐμβάξῃ συγχρόνως αὐτὴν μέσα εἰς τὸ πνευματικὸν περιβάλλον, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη καὶ ἔδρασε καὶ τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται κατὰ κανόνα ὡς σταθμὸς ἐξελιξεως τοῦ πνευματικοῦ καθόλου βίου. Μία λεπτομερὴς ἔκθεσις τῶν δύο τούτων παραγόντων τῆς ἐρμηνείας τοῦ Ρίλκε θὰ ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὰ ὄρια πραγματείας προωρισμένης διὰ περιοδικόν. Διὰ τοῦτο θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ τύπου τῆς θρησκευτικότητος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει, ἐφ' ὅσον ἡ θρησκευτικότης ἀποτελεῖ τὴν ἀρχουσαν ἀξιολογικὴν ροπὴν τῆς ψυχῆς του, καὶ εἰς ἕνα γενικώτατον χαρακτηρισμὸν τῶν πνευματικῶν ροπῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτοῦ εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως. Μέσα εἰς τὸ πλαίσιον αὐτὸ θὰ διευκολυνθῇ ἡ κατανόησις τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὴν ἔκφρασιν, τὴν ὁποῖαν παρέσχεν εἰς αὐτὸ διὰ τοῦ «Βιβλίου τῶν Ὁρῶν», τῆς περιφήμου συλλογῆς τῶν προσευχῶν του.

* *

Θρησκεία καὶ θρησκευτικότης, παρ' ὄλην τὴν στενὴν σχέσιν ποὺ συνδέει τὴν μίαν πρὸς τὴν ἄλλην, εἶναι φαινόμενα σαφῶς διακεκριμένα ἀλλήλων. Ἡ θρησκευτικότης εἶναι ὁ πυρῆν, ἡ θρησκεία ὁ φλοιός. Ἡ πρώτη εἶναι τὸ βίωμα, ἡ δευτέρα ἡ ἔκφρασις. Ἐκεῖνη εἶναι ἐσωτερικὸν σύμβαμα, αὕτη ἐξωτερικὴ μορφή. Διὰ τοῦτο περὶ ἐκείνης ἀσχολεῖται ἡ ψυχολογία, ἐνῶ αὕτη εἶναι ὑποκαείμενον ἐρεῦνης τῆς ἱστορίας. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ μὲν θρησκευτικότης ἀποτελεῖ τὸ πηγαιῖον καὶ τὸ πρωταρχικόν, ἡ δὲ θρησκεία τὸ παράγωγον, τὸ δευτερογενές. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ ἀπορρίπτουν κάθε θρησκείαν, εἶναι ξένοι, συνειδητὰ τουλάχιστον, πρὸς πᾶν θετικὸν θρη-

σκευμα, κανεὶς ὅμως ποὺ νὰ μὴν ἔχη θρησκευτικότητα, διότι ἡ θρησκευτικότης ἀποτελεῖ συστατικὸν στοιχεῖον τῆς ψυχικῆς ὕφης τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ συμβαίνει πολλάκις νὰ ἀποξενώνεται κανεὶς ἀπὸ τὴν ἱστορικῶς δεδομένην θρησκείαν τοῦ πολιτιστικοῦ κύκλου εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει, ἐπειδὴ δὲν ἱκανοποιεῖ αὕτη τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἰσχυρᾶς καὶ βαθείας θρησκευτικότητος, τὴν ὁποῖαν ἐγκλελεῖ εἰς τὰ βάθη τοῦ στήθους του. Τοῦτο ὑπονοοῦν οἱ γνωστοὶ στίχοι τοῦ Schiller, συμφώνως πρὸς τοὺς ὁποῖους δὲν ἀνήκει εἰς καμμίαν ἱστορικὴν θρησκείαν ἀπὸ θρησκείαν.

Ἄλλ' ὅπως ὀλόκληρος ὁ φυσικὸς κόσμος εἶναι διαρκῆς δημιουργία καὶ ἐναλλαγὴ μορφῶν, τοιοῦτοτρόπως διαφορεῖται καὶ τὸ πνεῦμα εἰς ποικίλιαν μορφῶν, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται πάλιν πλουσίας παραλλαγᾶς. Τοιοῦτοτρόπως παρουσιάζει καὶ ἡ θρησκευτικότης μορφάς, οἱ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον σταθεροὶ χαρακτήρες τῶν ὁποῶν ποικίλλουν ἀναλόγως τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν ἀτόμων. Ἡ ψυχολογικὴ ἐρευνα τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου κατῶρθωσε νὰ ὑπαγάγῃ τὴν ποικίλιαν αὐτὴν εἰς γενικοὺς τινὰς τύπους, διὰ τῶν ὁποῶν διευκολύνεται ἡ ταξινόμησις καὶ ἐρμηνεία τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων καὶ προσωπικοτήτων. Τὸ νόημα, ποὺ ἐκφράζει τὸ ἐνιαῖον ὄλον τῶν ψυχικῶν συμβαμάτων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν θρησκευτικότητα, ἔχει ὡς πυρῆνα τὸ Θεῖον, τὸ ὁποῖον ἐκάλεσαν καὶ Ὅσιον ἢ Ἄγιον, κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τὸ Βέβηλον, ἀκριβῶς ὅπως διακρίνομεν τὸ Καλὸν ἀπὸ τὸ Αἰσχρόν, τὸ Ἀληθές ἀπὸ τὸ Ψευδές, τὸ Ἀγαθὸν ἀπὸ τὸ Πονηρόν. Τὸ Θεῖον ἢ Ὅσιον τοῦτο συνιστᾷ τὴν εἰδικῶς θρησκευτικὴν ἀξίαν, τὸ θρησκευτικὸν a priori, τὴν βασικὴν θρησκευτικὴν κατηγορίαν. Ὁ Rudolf Otto διεφώτισε τὴν φύσιν τοῦ Ὁσίου τούτου διὰ τοῦ περιφήμου περὶ αὐτοῦ ἔργου του, τὸ ὁποῖον ἠοκήσεν ἀνυπολόγιστον ἐπίδρασιν ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν θεολογικῶν κύκλων. Συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς κλασικῆς ψυχολογικῆς του ἀναλύσεως, τὸ Θεῖον ἐμφανίζει τρία θεμελιώδη γνωρίσματα. Εἶναι πρῶτον τὸ Ὑπερφυσικόν καὶ εἰς θαυμασμόν ἐμβάλλον, τὸ Οὐκ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, τὸ Ὅλως Ἀλλότριον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ γήϊνον. Διὰ τοῦτο καὶ εἶναι συγχρόνως τὸ

Ἵπερκόσμιον, τὸ Ἵπέρ Λόγον, τὸ Μυστηριώδες, τὸ πέραν πάσης ἐμπειρίας καὶ ἀπρόσιτον μυστήριον. Δεύτερον ἐμφανίζεται ὡς φρικτὸν ἅμα μυστήριον, ὡς *mysterium tremendum*, ὅπερ ἐμβάλλει τὴν ψυχὴν εἰς δέος, εἰς φόβον καὶ φρίκην, καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖον συναισθάνεται τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὁ ἄνθρωπος ἀπολύτως καὶ ὀλοσχερῶς ἐξηρητημένον. Ὡς τοιοῦτον εἶναι τὸ *numinosum*, τὸ ὁποῖον ἐκδηλοῦται κυρίως ἐκεῖ ὅπου ὁ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος ὁμιλεῖ περὶ τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ ἢ ὅπου διαισθάνεται τὴν ὑπερδύναμον ἰσχὴν τῆς θεότητος ἐνώπιον τοῦ πολέμου, μεγάλων καὶ αἱματηρῶν ἀνατροπῶν ἢ φρικτῶν καταστροφῶν ὀφειλομένων εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως. Ἐναντι αὐτοῦ συναισθάνεται τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὁ ἄνθρωπος ὡς κτίσμα, ὡς δημιούργημα, καὶ λαμβάνει συνείδησιν τῆς ἀδυναμίου μικρότητός του. Τρίτον τέλος ἐμφανίζεται τὸ Ἄγιον, κατὰ παράδοξον ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἄνωτέρω, ὡς δύναμις ἢ ὁποῖα γοητεύει καὶ θέλγει, σύρει πρὸς ἑαυτὴν καὶ δεσμεύει, ἐμβάλλει εἰς ἔξαρσιν καὶ γεμίζει ἀπὸ μακαριότητα τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν. Μὲ τὴν ὑπερέχουσαν ἀξίαν, τὴν ὁποῖαν ἐκπροσωπεῖ διὰ τὸν πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν μας κόσμον, ἔλκει τὴν ψυχὴν πρὸς ἑαυτὸ. Ὁ εὐσεβὴς συναισθάνεται τότε αὐτὸ ὡς φιλόστοργον πρόνοιαν, ὡς πανάγαθον πατέρα.

Εἰς τὸν πλοῦτον τοῦτον καὶ τὴν πολυμορφίαν τοῦ ἀντικειμένου τῆς θρησκείας, τοῦ Θεοῦ ἢ Ἄγιου ἢ Ὁσίου, ἀντιστοιχεῖ ἡ ποικιλία τῶν τύπων τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος. Διότι ἀναλόγως τῆς πλευρᾶς τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποῖα βιοῦται ἐκάστοτε ἀποκλειστικῶς ἢ ἐντατικώτερον τῶν λοιπῶν, ἐμφανίζεται καὶ διάφορος μορφή θρησκευτικότητος. Ὅσάκις ἐπικρατεῖ ἡ βίωσις αὐτοῦ ὡς τοῦ φρικτοῦ καὶ εἰς δέος ἐμβάλλοντος μυστηρίου, ἡ θρησκευτικότης διέπεται ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς ἀπεράντου ποιοτικῆς διαφορᾶς μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς ἀγεφυρώτου ἀποστάσεως, ἡ ὁποῖα χωρίζει ἀπ' ἀλλήλων τὴν θείαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ὅχι μόνον ἄτομα, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληροι ἐποχαί, ἀκόμη καὶ ὀλόκληροι θρησκείαι εἶναι δυνατόν νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν τύπον τοῦτον τῆς θρησκευτικότητος, ἂν καὶ χωρὶς νὰ παρουσιάζεται αὕτη ἐντελῶς ἀμιγῆς καὶ εἰς ὅλην τῆς τὴν μονομέρειαν. Ἡ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Barth, τοῦ Brunner, τοῦ Gogarten συνδεομένη διαλεκτικὴ θεολογία τῶν χρόνων μας ἐξάγει μονομερῶς τὸν τύπον τοῦτον τῆς θρησκευτικότητος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκουν κατὰ τὴν ψυχικὴν τῶν ὕφην οἱ ἄνδρες οὗτοι. Τὸ συναίσθημα ἐκαίνο τῆς ἀπεράντου διαφορᾶς καὶ ἀποστάσεως καθορίζει καὶ τὴν σχέσιν τοῦ πρὸς τὸν τύπον τοῦτον τῆς θρησκευτικότητος συγγενεύοντος ἀτόμου πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν πολιτισμὸν. Καὶ οἱ δύο θεω-

ροῦνται ὡς κάτι μηδαμινόν, ἀπορρίψιμον, στερούμενον νοήματος καὶ ἀξίας. Ἰδιαιτέρως ὁ μὲν κόσμος ἐμφανίζεται ὡς τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας καὶ ὡς ἡ σφαῖρα τῶν ἀντιθέτων δυνάμεω, ὁ δὲ πολιτισμὸς ὡς ἐπικίνδυνον καὶ ἀπὸ τὸν ἀληθῆ του προορισμὸν ἀπομακρύνον τὸν ἄνθρωπον κατασκευάσμα.

Ὅσάκις τὸναντίον βιοῦται ὁ θεὸς ὡς ἡ θέλγουσα, ἐξάιρουσα καὶ εἰς μακαριότητα ἐμβάλλουσα δύναμις, ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου γεμίζει ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς συγγενείας πρὸς τὸ Ἄγιον, τὸ ὁποῖον ἐντείνεται ὀχι σπανίως εἰς συναίσθημα ταυτότητος πρὸς αὐτὸ, καὶ ἀπὸ τὴν συναίσθησιν τῆς σημασίας, τὴν ὁποῖαν κέκτηται διὰ τὸν θεὸν ἢ ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ ἡ ἀνθρωπίνην δρᾶσις. Τὸν τύπον τοῦτον τῆς θρησκευτικότητος ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς μυστικούς, ἰδίᾳ εἰς τὸν Ἄγγελον Σιλέσιον, καὶ δὴ καὶ εἰς τὸν Ρίλκε. Καὶ ἐδῶ ἡ σχέσις πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν πολιτισμὸν καθορίζεται ἀπὸ τὴν πλευρὰν τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποῖα βιοῦται ἐντατικώτερον ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ συναισθήματος ἐκείνου τῆς συγγενείας καὶ πολὺ μᾶλλον τῆς ταυτότητος πρὸς αὐτὸ, ὁ κόσμος ἐμφανίζεται ὡς ἀπορροή ἐκ τοῦ θεοῦ ἢ ὡς δημιουργία τοῦ θεοῦ πλήρης τοῦ θείου φωτός, ἡ δὲ πολιτιστικὴ δρᾶσις ὡς τρόπος λατρείας αὐτοῦ, ὡς συνεργασία ἀνθρώπου καὶ θεοῦ προπαρασκευάζουσα τὴν ἐπὶ τῆς γῆς πραγματοποίησιν τῆς βασιλείας του.

Μὲ τὴν δευτέραν αὐτὴν μορφήν τῆς θρησκευτικότητος συνδέεται στενῶς ἡ ἄλλη ἐκείνη, ἡ ὁποῖα εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἐλευθέρας ὑποκειμενικότητος, κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς αὐθεντίας καὶ τοῦ δόγματος καθοριζομένην εὐσεβείαν. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπικρατεῖ τὸ νοησιαρχικὸν στοιχεῖον καὶ ἡ ὑπὸ τῆς βουλήσεως συνειδητῶς διεπομένη δρᾶσις, ἄλλως τε καὶ ἐπειδὴ βᾶσις τοῦ βιώματος δὲν εἶναι ἐδῶ τὸ Ἄγιον, τ.ἐ. ἡ μὴ δεκτικὴ λόγου πλευρὰ τῆς θεότητος, ἀλλὰ τὸ λογικὸν στοιχεῖον αὐτῆς, ὅπερ πιστεύει ὁ ἄνθρωπος προσιτὸν εἰς τὴν νόησιν. Ἡ πρώτη ἀντιθέτως διακρίνεται διὰ τὴν ἐσωτερικότητά της, διὰ τὸν ἰσχυρὸν συναίσθηματικὸν τῆς χρωματισμὸν καὶ διὰ τὸν πλήρως προσωπικὸν, ὑποκειμενικὸν χαρακτήρα της. Εἰς τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἀνήκει πλὴν ἄλλων ὁ Goethe καὶ πολλοὶ τῶν Ρωμαντικῶν, ἰδίᾳ ὁ Novalis. Ὁ ποιητὴς τοῦ Φάουστ ἠσθάνετο πᾶσαν ἐπὶ τῆς αὐθεντίας στηριζομένην θρησκείαν ὡς αὐθαίρετον περιορισμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅπως ἐξ ἄλλου δὲν περιωρίζετο δι' αὐτὸν τὸ Θεῖον εἰς προσωπικὸν καὶ ὑπερβατικὸν μόνον θεόν. Διὰ τοῦτο ἀντικείμενον θρησκευτικῆς λατρείας ἐθεώρει τόσον τὸν ἥλιον ὡς ἐμφάνισιν τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ, ὅσον καὶ τὸν Χριστὸν ὡς θείαν ἀποκάλυψιν τῆς ὑψίστης ἠθικῆς ἀρχῆς. Κατὰ

παραπλήσιον τρόπον θρησκεύει καὶ ὁ Ρίλκε. Χρησιμοποιῶν, ὅπως ὁ Goethe, καὶ τὰ σύμβολα τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς ἔκφρασιν τοῦ θρησκευτικοῦ του βιώματος, κινεῖται ἐν τούτοις μέσα εἰς μίαν ἐλευθέραν, ὑποκειμενικὴν θρησκευτικότητα, ἡ ὁποία μετέχει καὶ τοῦ Θεϊσμοῦ καὶ τοῦ Πανθεισμοῦ καὶ θὰ ἠδύνατο διὰ τοῦτο νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς Πανενθεισμός.

* * *

Τὸ συναίσθημα τῆς συγγενείας πρὸς τὸ Θεῖον, καθὼς καὶ ἡ θρησκευτικότης τῆς ἐλευθέρας ὑποκειμενικότητος, προσιδιάζουσι εἰς τὸν μεγάλον ἐκείνον τύπον τῆς θρησκείας, ὅστις εἶναι γνωστός ὑπὸ ὄνομα μυστικισμός. Εἰς τὴν θρησκείαν διακρίνομεν δύο παράγοντας, τὸ ὑποκείμενον, τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, καὶ τὸ ἀντικείμενον, τὸν θεὸν ἢ γενικώτερον τὸ Θεῖον. Ὅπου αἴρονται τὰ ὄρια μεταξύ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, εἴτε δι' ἐνώσεως, εἴτε διὰ συγχωνεύσεως καὶ ταυτίσεως, ἐκεῖ ὁμιλοῦμεν περὶ μυστικισμοῦ. Εἶναι δὲ οὗτος ἢ ἐνδοκοσμικός ἢ ὑπερβατικός. Κατὰ τὴν περὶ πτωσιν τοῦ ἐνδοκοσμικοῦ μυστικισμοῦ, πρόκειται περὶ ἀπολύτου καταστάσεως τῆς ζωῆς, συνεπεία τῆς ὁποίας ἀναγνωρίζει ὁ ἀνθρώπος εἰς ὅλας τὰς ἀξίας αὐτῆς τὰ ἴχνη, τὸ φῶς, τὸ πνεῦμα, τὴν ἀποκάλυψιν τῆς θεότητος. Εἰς ὅλας τὰς πλευράς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἀνακαλύπτει τὸ Θεῖον καὶ διαισθάνεται τὴν παρουσίαν του. Ὁ Ἰορδάνης Βροῦνος καὶ εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ὁ Γκαίτε εἶναι ἐκπρόσωποι τοῦ τύπου τούτου τῆς θρησκευτικότητος, ὅστις ὁδηγεῖ εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἐνθάδε, εἰς τὴν λεγομένην ἐνδοκοσμικὴν εὐσέβειαν, ποῦ ἀναφέρεται εἰς τὰ περιεχόμενα τοῦ παρόντος κόσμου. Τὰ ἴχνη αὐτῆς εὐρίσκουσι ἤδη παρὰ τοῖς μυστικοῖς. Οὕτω παρατηροῦμεν εἰς τὸν Eschbart καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν Tauler εὐλαβῆ ἀγάπην πρὸς τὰ ἀντικείμενα τοῦ κόσμου τούτου, τὰ ὁποῖα θεωροῦν «ἐν τῷ θεῷ». Ἐκεῖνος ὁμοίως, ὅστις κατέστησε συνειδητὴν τὴν κοσμικὴν αὐτὴν εὐσέβειαν, εἶναι ὁ μέγας θεολόγος Schleiermacher, εἰς ἕκ τῶν ἡγετῶν τοῦ γερμανικοῦ ρωμαντισμοῦ, διὰ τῶν περιφήμων του «Λόγων περὶ Θρησκείας». Αὕτη ἐκπηγάζει κατ' αὐτὸν ἐκ τῆς εὐλαβοῦς διεγέρσεως, τὴν ὁποῖαν ἐκλύουσι μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τὰ περιεχόμενα τοῦ σύμπαντος. Κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς διεγέρσεως αὐτῆς σχετίζομεν πᾶν ἐπὶ μέρος τμήμα τοῦ κόσμου, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἡ ψυχικὴ ἐκείνη κίνησις, πρὸς τὸ ἀπέραντον σύμπαν καὶ θεωροῦμεν τρόπον τινὰ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ ὅλου, ἐμβάλλοντες αὐτὸ εἰς ἀνώτερον τι φῶς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ὀρισμός τῆς θρησκείας ὡς αἰσθήσεως καὶ ὡς γνώσεως τοῦ Ἄπειρου. Τὸ Ἄπειρον ὁμοίως τοῦτο δὲν ζητεῖ, ὡς εἶναι φανερόν, ὁ Schleiermacher εἰς τὸ

Ἐπέκεινα, ἀλλὰ ἐκδέχεται αὐτὸ παρὸν εἰς πᾶν καθ' ἕκαστον σημεῖον τοῦ κόσμου τούτου. Κατὰ τὰς ἱερὰς στιγμὰς τῆς νυμφικῆς περιπτώξεως αὐτοῦ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἐνοῦται ὁ ἀνθρώπος μετὰ τὸ ἔνθεον σύμπαν καὶ ἐκτείνει τὸν ἑαυτὸν του μέχρι τοῦ Αἰωνίου. Ἡ συγχώνευσις αὐτῆ εἶναι μυστικὴ ἐνώσις, ὄχι ὁμοίως μετὰ τὸ Ὑπερβατικόν, τὸ Ἐπέκεινα, τὸ Ὅλως Ἀλλότριον, ἀλλὰ μετὰ τὸν κόσμον, ὡς ἐνιαῖον, ἐννοεῖται, ὅλον θεωρούμενον. Ἡ θρησκευτικότης αὐτῆ τοῦ κλασικοῦ μεταφράστου τοῦ Πλάτωνος εἶναι εἰς ἕκ τῶν πλειόνων τρόπων, κατὰ τοὺς ὁποῖους εὐρίσκομεν ἔκφραζόμενον τὸν ἐνδοκοσμικὸν μυστικισμόν. Δὲν προσιδιάζει βεβαίως μόνον εἰς αὐτόν. Οἱ ποιηταὶ Storm, Fontane, Raabe κ.ἄ. ἀντλοῦν ἀπὸ παραπλήσια βιώματα. Εἰς μεγαλύτερον ἀκόμη βαθμὸν ὁ Rilke, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ Θεῖον δαπανᾷ ἑαυτὸ ὡς μαρμαρυγὴ περὶ τὸ πλαίσιον τῶν μεγάλων κοσμικῶν εἰκόνων του.

Ἐν τούτοις ἡ ἀποκλειστικὴ ὑπαγωγή τοῦ ποιητοῦ εἰς τὴν θρησκευτικότητα τοῦ ἐνδοκοσμικοῦ μυστικισμοῦ θὰ ἦτο μονομερῆς. Διότι ὁ Ρίλκε ἀνήκει συγχρόνως καὶ εἰς τὸν μυστικισμόν ἐκείνον, τὸν ὁποῖον ἐχαρακτηρίσαμεν ἀνωτέρω ὡς ὑπερβατικόν καὶ ὁ ὁποῖος ζητεῖ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ εἰς ὕψιστον νόημα, τὸ ὁποῖον χωρεῖ πέραν τῶν ἀξιῶν τοῦ κόσμου τούτου καὶ φωτοβολεῖ ἀπὸ ἀνέσπερον πηγὴν ἀπροσίτου φωτός. Σπανίως ἄλλως τε ἀναφαίνονται οἱ δύο οὗτοι βασικοὶ τύποι τῆς θρησκείας μονομερῶς καὶ ἀνευ σχέσεως πρὸς ἀλλήλους. Τοῦναντίον ἡ θρησκευτικότης ἀποτελεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κρᾶμα ἐκ τῆς συγχωνεύσεως ἀμφοτέρων, κατὰ τὸ ὁποῖον προέχει μόνον ἢ μία ἢ ἡ ἄλλη ροπή.

Ὁ διττός αὐτός χαρακτήρ εἶναι τὸ γνῶρισμα τῶν μυστικιστικῶν ρευμάτων τοῦ πρώτου τρίτου τοῦ αἰῶνος μας. Κύρια χαρακτηριστικὰ αὐτῶν εἶναι πρῶτον ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν μονομερῆ εἰς τὰ ἐνδοκοσμικὰ περιεχόμενα τῆς ζωῆς προσκόλλησιν καὶ ἡ στροφή πρὸς τὸν ἐνδόμυχον κόσμον, τὸ Ἐπέκεινα καὶ τὸ Ὑπερβατικόν. Καὶ δεῦτερον ὁ ὅλοῦς ἀξάνων κλονισμός τῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν νόησιν ὡς πηγῆς ἢ ὡς ὄργανου τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, συνεπεία τοῦ ὁποῖου εἶναι ἡ στροφή πρὸς τὴν φαντασίαν, τὴν ἐνόρασιν καὶ καθόλου πρὸς τὰς Μὴ δεκτικὰς λόγου δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Τὰ γνῶρισμα ταῦτα ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸν Ἰνδικόν καὶ εἰς τὸν νεοπλατωνικόν καὶ εἰς τὸν χριστιανικὸν μυστικισμόν. Ἡ οὐσιώδης διαφορὰ μεταξύ τούτου καὶ ἐκείνων ἔγκειται εἰς τὴν διαφορὸν περὶ τοῦ Θεοῦ ἀντίληψιν, ὅπερ ἢ ἐκλαμβάνεται ὡς ἀπρόσωπον κατὰ τρόπον πανθειστικόν ἢ ὡς προσωπικὸν συμφῶνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ θεϊσμοῦ. Ὁ σύγχρονος ἐν τούτοις μυστικισμός εἶναι συνήθως μίγμα ἐξ εἰδωλολατρικῶν καὶ χριστιανικῶν στοιχείων, κρᾶμα θεϊστικῶν καὶ

πανθειστικῶν ροπῶν, αἱ ὁποῖαι ἀφορμῶνται ἀπὸ τὴν φύσιν ἢ ἀπὸ τὸ πνεῦμα ἢ καὶ ἀπὸ ἀμφότερα. Τὸ κρᾶμα τοῦτο βλέπομεν καθαρὰ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Eucken, ὅπως εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ H. Schwarz τὴν προσπάθειαν πρὸς ὑπερνίκησιν θεϊσμοῦ καὶ πανθεισμοῦ διὰ τῆς συγκροτήσεως μιᾶς ἀνωτέρας ἐνότητος.

•••

Ἐξ ὅλης αὐτῆς τῆς κινήσεως, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὸν αἰῶνα μας καὶ ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν, εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν μουσικὴν, εἰς τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν λογοτεχνίαν, ἀποκομίζει ὁ ἐπισκοπῶν αὐτὴν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι μιὰ ἀπέραντος νοσταλγία κατέχει τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ κινεῖ αὐτοὺς εἰς τὴν ζήτησιν μιᾶς ὑψίστης ἀξίας τῆς ὑπάρξεως, ἐνός ἐσχάτου νοήματος τῆς ζωῆς. Ἡ ζήτησις αὐτὴ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀνησυχία ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα πάσης θρησκευτικότητος. Διὰ τοῦτο καὶ εἶναι κραυγὴ πρὸς τὸν οὐρανόν, τὴν ὁποίαν ἀκούομεν ἀπὸ ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ παρόντος, ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Bonus, τοῦ Philippi καὶ τοῦ Ἰωάννου Müller, ἀπὸ τὴν σχολὴν τῆς σοφίας τοῦ Keyserling, ἀπὸ τὰς περιγραφὰς τοῦ Bousels, ἀπὸ τὴν ποίησιν τοῦ Wille, τοῦ Hart, τοῦ Dehmel, ἀπὸ τὴν ἐξπρεσιονιστικὴν τέχνην, ἀπὸ τὴν θεοσοφίαν καὶ τὴν ἀνθρωποσοφίαν, ἀπὸ τὸν συμβολισμὸν τοῦ Hoffmannsthal καὶ τοῦ Mombert, τοῦ Stefan George καὶ πρὸ πάντων τοῦ Rilke. Ὅλοι αὐταὶ αἱ ἐκδηλώσεις εἶναι ἀπόρροια τῆς νοσταλγίας πρὸς μιὰν ἀλήθειαν ὑψηλοτέραν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἰσχυρίσθησαν ὅτι παρέχουν ἢ φυσιοκρατία καὶ ὁ ὕλισμός, καὶ συγχρόνως σημαίνουν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὴν μονομέρειαν μιᾶς νοησιαρχικῆς κοσμοθεωρίας. Εἶναι τρόποι ζήτησεως ἐνός ἰδανικοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προσδοκοῦν ἐσωτερικὴν γαλήνην καὶ ἐνότητα, ὡς καὶ τὴν φυὴν τῶν πτερόγων ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων καθίσταται δυνατὴ ἡ πτήσις τῆς ψυχῆς.

•••

Εἰς τὴν κίνησιν λοιπὸν αὐτὴν ἀνήκει καὶ ὁ Ρίλκε. Μέσα εἰς αὐτὴν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐντάξωμεν τὴν ποίησιν του καὶ μέσα εἰς τὸ πλαίσιον τῆς θρησκευτικότητος ἐκείνης δέον νὰ ἐμβάλωμεν τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν», τὰς ἀνυπερβλήτους εἰς βάθος, ἐσωτερικότητα, ρυθμὸν, μουσικότητα, πλοῦτον καὶ πρωτοτυπίαν εἰκόνων προσευχᾶς τοῦ ποιητοῦ, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν αὐτάς, νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς αὐτάς καὶ νὰ συλλάβωμεν ὅλον τὸ νόημα, ποὺ κρύπτουν εἰς τὸ βάθος των. Ὁφείλομεν νὰ συσχετίσωμεν αὐτὸν πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλωτῖνον, τὸν Αὐγουστῖνον καὶ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ γερμανικοῦ μυστικισμοῦ, πρὸς τὸν Ἰάκωβον

Böhme καὶ τὸν Ἄγγελον Σιλέσιον, πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας τοῦ Fichte καὶ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως τοῦ Schelling, πρὸς τοὺς ρομαντικοὺς καὶ ἰδίᾳ τὸν Novalis, τὸν εἰσηγητὴν τοῦ μαγικοῦ ἰδανισμοῦ, πρὸς τὴν πανθειστικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Eucken καὶ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Μὴ δεδομένου τοῦ H. Schwarz. Ὅλοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὸ πνευματικὸν περιβάλλον, ἐντὸς τοῦ ὁποῦ ἐζήσῃ καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐδέχθη τὰς πολλαπλὰς ἐπιδράσεις, ποὺ ἐμορφοποίησαν καὶ ἐπλούτισαν τὴν ψυχὴν του. Δι' αὐτῶν ἐνισχύθη καὶ ἠυρύνθη ὅ,τι ἐκ φύσεως καὶ ἐξ ἀνατροφῆς ἐκλείει μέσα εἰς τὸ στήθος του. Ἡ νοσταλγία τοῦ ὑπομορφῆς δεσμευμένου ἀτομικοῦ τοῦ Ἐγὼ πρὸς τὸ Ἀπέραντον. Ἡ συσχέτισις παντός ὁρατοῦ πρὸς τὸ ἀόρατον, τοῦ ὁποῦ εἶναι ἔκφρασις καὶ μορφή. Ἡ συναίσθησις ὅτι πᾶσα νόησις εἶναι θεία νόησις, πᾶσα φύσις εἶναι θεία φύσις, πᾶσα πράξις πᾶξις τοῦ θεοῦ, πᾶσα ἰδέα ἰδέα τοῦ θεοῦ. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς πραγματικότητος ὡς ἐκφράσεως ἐσωτερικοῦ περιεχομένου καὶ τῶν καθ' ἕκαστον ὄντων ὡς ἐμψυχωμένων ὑπὸ θείας δυνάμεως, ἡ ὁποία δημιουργεῖ καὶ δρᾷ κατὰ σκοπούς. Ἡ θεώρησις τοῦ πνεύματος ὡς ἐλευθέρας καὶ ὑπερβατικῆς προσωπικότητος, ἡ ὁποία δρᾷ καὶ ἐνεργεῖ ἀνεξαρτήτως τῆς φύσεως καὶ δι' αὐτῆς. Ἡ πίστις εἰς τὴν προϊούσαν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ καὶ τὴν βαθμιαίως χωροῦσαν γένεσιν καὶ τελείωσιν αὐτοῦ ὡς τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου μέσα εἰς τὴν ἀτομικὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τῆς ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ πραγματοποιήσεως τοῦ νοήματος τούτου. Αἱ παντοδαπαὶ αὐταὶ ἐπιδράσεις εἶναι τὸ φῶς, τοῦ ὁποῦ ἡ θερμότης συνέβαλεν εἰς τὴν ἀναβλάστησιν τοῦ πυρῆνος, ὅστις ἐνέκλειε μέσα του δυνάμει τὴν θρησκευτικότητα τοῦ ποιητοῦ καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ἐκφράσεώς της διὰ τοῦ «Βιβλίου τῶν Ὁρῶν».

Ἐπὶ τοῦ ἔργου τούτου θὰ στηριχθῶμεν διὰ νὰ ἀναλύσωμεν καὶ περιγράψωμεν τὸ θρησκευτικὸν βίωμα τοῦ Ρίλκε. Θὰ περιορισθῶμεν κατ' ἀκολουθίαν εἰς μιὰν μόνον φάσιν τῆς ἐξελιξεως καὶ τῆς δημιουργίας του, τὴν δευτέραν, ἡ ὁποία διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ τὰς δύο ἄλλας, ὡς δεικνύει ὁ σύντομος αὐτῶν χαρακτηρισμός, διὰ τοῦ ὁποῦ τερματίζομεν τὴν παρούσαν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ θέμα μας. Κατὰ τὴν πρώτην κατέχεται ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸν πόθον νὰ γνωρίσῃ τὴν ζωὴν καὶ νὰ ὠριμάσῃ δι' αὐτῆς, νὰ ἀνιχνεύσῃ τὰ πράγματα καὶ νὰ συλλάβῃ τὴν οὐσίαν των, νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τοὺς ἀνθρώπους, βαθεῖς, σιωπηλοὺς, εὐθραύστους καὶ νοσταλγικοὺς ἀνθρώπους. Τὸ «Βιβλίον τῶν Εἰκόνων» εἶναι τὸ κύριον ἔργον τῶν χρόνων τούτων. Ἡ δευτέρα φάσις ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο περιόδους. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκει τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν»

καί αἱ «Ἱστορίαι περί τοῦ καλοῦ Θεοῦ». Ἐκεῖνο εἶναι μαρτύριον τῆς τροπῆς ὄχι μόνον τοῦ ποιητοῦ, ἀλλά μιᾶς ὀλοκλήρου ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἀρχίζει νά ζητῇ τόν θεόν. Ὁ ποιητής βιοῖ ἐνταῦθα τήν θεότητα μυστηριωδῶς ἐνοικοῦσαν μέσα εἰς τόν κόσμον, ἐξελισσομένην καί μεταβαλλομένην, ἀπρόσιτον εἰς τήν νόησιν, διαμορφοῦσαν τόν ἄνθρωπον καί ἅμα διαμορφουμένην ὑπ' αὐτοῦ, πανταχοῦ καί οὐδαμοῦ παρούσαν, συλληπιτήν πως μόνον διὰ τῶν ἀντιφατικωτάτων πρὸς ἀλλήλας εἰκόνων καί ὀνομάτων. Εἰς τὰς «Ἱστορίας περί τοῦ καλοῦ Θεοῦ» τούναντίον ἐμφανίζεται οὗτος ἀποκαλυπτόμενος εἰς τόν ἄνθρωπον καί συγχρόνως κεκρυμμένος εἰς αὐτόν. Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς φάσεως ταύτης περιλαμβάνει τὰ «Νέα ποιήματα», τόν «Coppett» καί τόν «Brigge». Ἡ σιγηλή ἐκεῖνη θεότης ἐξέφυγε πάλιν ἀπό τόν ποιητήν. Ἡ δυστυχία καί ἡ ἀπό τόν θεόν ἀπομάκρυνσις τῶν πόλεων καί τοῦ νεωτέρου καθόλου χρόνου ἔχουν ἐξαφανισθῆ. Ὁ ποιητής μόνον ἔχει καταφύγει εἰς τὸ παρελθόν, εἰς ἕνα κόσμον ἀπέχοντα χρονικῶς τοῦ παρόντος, ἀλλ' ἐξ Ἰσοῦ ἀποξενωμένον (Ἄκολουθεῖ)

ἀπό τόν θεόν. Τὰ πράγματα ψάλλουν τώρα ὄχι τόσο τόν θεόν ὅσον τόν ἄνθρωπον, τὸ πρὸς τόν ὁποῖον ἐνδιαφέρον τοῦ Ρίλκε ἐξωθεῖ σχεδὸν ἐντελῶς τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τόν θεόν. Κατὰ τήν τρίτην φάσιν ὁ περὶ τόν θεόν ἄγων ἀναφλέγεται ἐκ νέου, ὡς δεικνύουν τὰ ἔργα τῶν χρόνων τούτων, τὰ «Σονέττα εἰς τόν Ὀρφέα» καί αἱ «Ἐλεγείαι τοῦ Duino». Καί τὰ δύο δεικνύουν ὅτι ὁ ποιητής δέν ἐπιδιώκει πλέον τόν μυστικόν βυθισμόν εἰς τήν θεότητα, ἐπειδὴ μεταξὺ αὐτοῦ καί τοῦ θεοῦ παρενεβλήθησαν οἱ ἄγγελοι, τ. ἔ. ἐπειδὴ ἡ πάλη μεταξὺ σωματικότητος καί πνευματικότητος ἐξήντησε καί διέσπασε τήν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ. Καί κατὰ τὰς τρεῖς αὐτὰς φάσεις τῆς ἐξελίξεως καί τῆς δημιουργίας του παραμένει ὁ ποιητής τῆς μυστικιστικῆς εὐσεβείας. Αὕτη περιλαμβάνει ἀφ' ἑνὸς τήν φύσιν, εἰς τήν ψυχὴν τῆς ὁποίας εἰσδύει ὅλον ἐν περισσότερον, προσπαθῶν νά συλλάβῃ τὸ βαθύτερον νόημα τῶν πραγμάτων, καί ἀφ' ἑτέρου τόν θεόν, ἀπό τόν ὁποῖον ἐκκινεῖ εἰς τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν» καί τόν ὁποῖον φέρει εἰς τὸ βάθος τοῦ στήθους του.

Ν. Ι. ΛΟΥΒΑΡΗΣ

ΜΠΑΛΑΝΤΑ

Κοντὰ στὸν ἀσφαλτοστρωμένο δρόμο
τὸ εἰκονοστάσι τοῦ ἁγίου Λιά σβυμένο,
μὲ τὸ τζάμι σπασμένο, σκονισμένο,
πρὸ ἄλλον καιρὸ λευκὸ λαμποκοποῦσε,
κ' ἦτανε μὲ ταξίματα γεμάτο.

Μ' ἀνώμαλος, στενὸς καὶ ἀνυλακωμένος
ἦταν τότες ὁ δρόμος καὶ διαβαῖναν
μὲ γαῖδούρια καὶ μ' ἄλογα ἢ μὲ κάρρα,
ἢ καὶ πεζοὶ ὀλημερῆς οἱ ἄνθρωποι,
καὶ μόνο σπάνια πέρναε κάποιο ἄμάξι.

Κ' ἦταν στὴ ράχη ἐπάνω τὸ ἐρμολόγι
τοῦ ἁγίου Λιά λαμπερὸ κι' ἀχιδοβόλο.
Τώρα εἶναι κατοικιὰ τῆς νυχτερίδας,
χωρὶς καντήλα ἀκοίμητη, καὶ δίχως
φωτὴ γλυκιὰ λειτουργικὴ νὰ ψάλλῃ,

κι' ἀραχνουτέκει, σκοτεινὸ, κλεισμένο.

Μὰ γοργὰ τ' αὐτοκίνητα διαβαίνουν
στὸν ἀσφαλτοστρωμένο κάτω δρόμο
καὶ κανεὶς δέν προφταίνει νὰ κοιτάξῃ
πλάι τὸ ρεπιασμένο εἰκονοστάσι.

Στέκει ὁ ἁγίου Λιάς βαρύνυπα σκυμένος

κι' ἀπ' ὦρα σ' ὦρα μόνος συλλογιέται:

«Αὐτὸ πρὸς κράζον οἱ ἄνθρωποι Ἐπιστήμη
καὶ θεὸ τὴν ἔκαμαν, αὐτὸ μέλλει

ἢ πιὸ φριχτὴ νὰ γίνῃ δυστυχία τους.

Καὶ νὰ το, οἱ μηχανές πήραν τὰ φρένα
τοῦ κοντόθωρου ἀνθρώπου καὶ τὸν σέρνουν,
μὲ τὴν τυφλὴ τὴ δύναμή τους, σκλάβο,
γιὰ κεῖ πρὸς κούφιος λόγος εἶν' ἡ Ἀγάπη
γιὰ κεῖ πρὸς μαύρη κόλαση βογκάει».

ΓΕΡ. ΣΠΑΤΑΛΑΣ